

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

БАЗИЛЯН АЛІНА АНАТОЛІВНА

УДК 82.091: 821.161.2.091: 821.161.1.091

**РЕЦЕПЦІЯ Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО У ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ТЕРНОПІЛЬ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі польської філології Волинського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Оляндер Луїза Костянтинівна,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри польської філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Зарва Вікторія Анатоліївна,
Бердянський державний
педагогічний університет,
завідувач кафедри української
і зарубіжної літератури,
директор Інституту філології;

кандидат філологічних наук, доцент
Медицька Мирослава Степанівна,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
доцент кафедри світової літератури.

Захист відбудеться 4 червня 2009 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

Автореферат розісланий 4 травня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.Б. Лановик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми «Ф. Достоевський та польська література» в нашому сьогоденні для літературознавства і його галузі – компаративістики – зростає. Причина полягає не тільки в тому, що мистецький спадок російського письменника мав величезний вплив на появу і розвиток важливих художньо-філософських та ідейно-естетичних явищ (зокрема психологізму) у світовій, а також і в польській літературі та культурі загалом. У сучасному польському суспільстві Ф. Достоевський викликає особливий інтерес. Доказ цьому міститься у виступі М. Вавжкевича, котрий під час відкриття польсько-російського літературного семінару зауважив, що з доступної класики XIX ст. у Польщі тільки цей автор був представлений багатогранно. Такий факт вимагає оновленого ретроспективного погляду з позицій компаративістики на рецепції життєтворчості митця польським красним письменством на межі кінця XIX – початку XX ст. Сучасне літературознавство дає всі можливості для такого дослідження.

Доробок Ф. Достоевського привертає увагу не лише критиків, теоретиків та істориків літератури, а й представників інших галузей науки. Зрозуміти його людство намагається протягом десятиліть. Не є винятком і діячі польської літератури, мистецтва та науки. Сучасні автори акцентують на активному пізнанні та осмисленні духовного світу й усієї життєтворчості автора.

Загальновідомим є факт величезного впливу художньо-філософських надбань Ф. Достоевського на розвиток світового літературного процесу середини XIX – початку XXI ст. У своїх творах письменник порушує чимало соціальних, філософських, суспільних та моральних проблем, актуальність яких зростає з кожним днем. Ф. Достоевський вніс у світову літературу нове бачення внутрішнього світу людини, по-новому підійшов до розкриття *вічних* проблем – *Добра і Зла, Злочину і Кари*, створив новий тип реалізму й роману.

Першу спробу всебічного глибокого аналізу особливостей сприйняття доробку Ф. Достоевського польським красним письменством зробили тільки в кінці XX – початку XXI ст. польська дослідниця Л. Язукевич-Оселковська й російський полоніст А. Баранов.

Л. Язукевич-Оселковська у 1980 р. аналізувала письменницьку критику Ф. Достоевського, зупинившись на позиціях таких представників польської літератури, як С. Бжозовський та С. Жеромський. А. Баранов у своїй монографії дає вичерпнішу, але дуже стислу характеристику письменницької рецепції творчості Ф. Достоевського, називаючи імена С. Бжозовського, С. Жеромського, С. Пшибишевського, Б. Пруса, Г. Сенкевича та ін. Однак і цей дослідник теж оминає увагою Я. Івашкевича. Зазначені праці слугують підґрунтям для подальшого більш глибокого осмислення рецепції Ф. Достоевського польськими письменниками кінця XIX – першої половини XX ст.

Вивчаючи нові форми взаємодії художніх світів письменників, сучасне літературознавство відходить від таких методологічних підходів, як безпосередній *вплив*, і починає досліджувати *рецепцію, присутність і діалог*. Проте, на нашу думку, сама *рецепція* розуміється дещо спрощено.

Сьогодні постає потреба виявити види *присутності* Ф. Достоевського у творчості польських авторів кінця XIX – першої половини XX ст., дослідити зміст *діалогу*, що виникає у процесі *рецепції* їхніх творів і розкривається через відносини між автором, наратором, персонажем і читачем.

Отже, настав час звернутися до такого явища, як *гіпертекст* (у цьому разі – сформований завдяки взаємодії прози Ф. Достоевського з текстами польських письменників кінця XIX – першої половини XX ст.), у результаті якого можливе виникнення численних інтенцій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Розгляд взаємодії мистецького спадку Ф. Достоевського з польським красним письменством у дисертаційному дослідженні здійснюється в річищі комплексної наукової теми кафедри польської філології Волинського національного університету імені Лесі Українки «Польський мовно-літературний процес і європейський контекст», у таких її основних напрямках, як наратологія, герменевтика, рецептивна поетика, взятих у компаративістському аспекті. Робота тісно пов'язана з проблематикою наукової лабораторії «Слов'янські літератури: проблеми, пошуки, перспективи розвитку», що працює при кафедрі. Тема дисертації узгоджена координаційною радою при Інституті літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка (протокол № 3 від 5 червня 2008 року), затверджена на засіданні вченої ради Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 1 від 27 серпня 2008 р.).

Об'єктом дослідження є твори Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича, частково інших польських письменників – С. Пшибишевського, В. Берента, М. Коморницької та ін., а також російських авторів – І. Буніна, Л. Андрєєва, О. Купріна, О. Толстого.

Предметом дослідження є *присутність* Ф. Достоевського у художньо-філософському світі польських письменників, форми *діалогу* між ними, *міжтекстові зв'язки (інтертекстуальність)*, ознаки *гіпертексту*, що складається з творів Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича, а також І. Буніна, Л. Андрєєва, О. Купріна, О. Толстого.

Мета дисертації полягає в тому, щоби, проаналізувавши ступінь дослідження окресленої проблеми в зарубіжному і вітчизняному літературознавстві з позицій сучасної компаративістики, скласти уявлення про різні форми *присутності* Ф. Достоевського у творчості польських письменників кінця XIX – першої половини XX ст. – С. Жеромського, З. Налковської та Я. Івашкевича, визначити спрямованість *діалогу* між ними та російським автором.

Меті дисертації підпорядковані такі **завдання**:

- проаналізувати та систематизувати особливості рецепцій Ф. Достоевського польськими полоністами, у тому числі й компаративістами;
- охарактеризувати в зіставному аспекті рецепції Ф. Достоевського польськими та російськими літературознавцями;
- аналізуючи на праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, визначити специфіку письменницької рецепції творів Ф. Достоевського;
- довести діалогічність відносин С. Жеромського, З. Налковської та Я. Івашкевича з Ф. Достоевським; простежити у компаративістському аспекті сходження, аналогії та відмінності їхньої творчості;
- розкрити діалогічні взаємодії в гіпертексті, сформованому творами Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської та Я. Івашкевича, а також російських письменників – І. Буніна, Л. Андреева, О. Купріна, О. Толстого; указати на можливість нових інтенцій.

Методологічною і теоретичною базою дослідження є праці українських і зарубіжних літературознавців, у тому числі й із компаративістики, М. М. Бахтіна, В. В. Будного, О. М. Веретюк, О. М. Веселовського, Р. Т. Гром'яка, М. Ґловінського, Ж. Дерріди, А. Діма, Д. Дюришина, В. Ізера, М. М. Ільницького, Р. Інгардена, Е. Касперського, Л. Ф. Кисельової, Ю. М. Лотмана, Д. С. Наливайка, І. Г. Неупокоевої, Р. Нича, А. Є. Нямцу, Л. К. Оляндер, П. Рікера, С. Фіша, Г. Янашек-Іванічкової, Г.-Р. Яусса та ін.

Методи дослідження. У роботі використано методи спостереження, аналізу, синтезу та систематизації матеріалу. Крім того, застосовано порівняльно-типологічний, історико-порівняльний, контекстуальний, герменевтичний, описовий методи.

Наукова новизна дисертаційного дослідження зумовлена актуальністю, метою, завданнями і полягає в тому, що в ній уперше:

- внесено уточнення в розуміння поняття *рецепція*;
- проаналізовано методологічні засади сучасної компаративістики як підґрунтя для осягнення ролі й місця творчості Ф. Достоевського в польській науковій і художній свідомості;
- проведено зіставний аналіз праць польських та російських авторів, присвячених Ф. Достоевському;
- поглиблено аналіз особливостей сприйняття доробку Ф. Достоевського польськими письменниками кінця XIX – першої половини XX ст. у контексті польського літературознавства;
- більш повно і системно висвітлено місце і роль Ф. Достоевського в житті і творчості С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича;
- по-новому в компаративному вимірі розглянуто образну систему романів «Преступление и наказание», «Бесы» Ф. Достоевського, «Dzieje grzechu» С. Жеромського, «Granica» З. Налковської, «Pasje błkdomierskie» Я. Івашкевича;

- представлено внесок Я. Івашкевича у «Петербурзький текст»;
- визначено нарративні особливості творів – «Записки из подполья» Ф. Достоевського та «Pasje blkdomierskie» Я. Івашкевича;
- охарактеризовано діалог С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича з Ф. Достоевським у контексті діалогу з ним російських письменників на рубежі XIX – XX ст.;
- зіставлено роль символічного образу *зачинених дверей* у романах «Преступление и наказание», «Идиот» Ф. Достоевського і «Dzieje grzechu» С. Жеромського;
- ґрунтуючись на теорії міжтекстових зв'язків (інтертекстуальності), окреслено діалогічні відносини, що виникають у процесі рецепцій у *гіпертексті*, сформованому з творів Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича та російських письменників, і можуть слугувати для появи нових інтенцій.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що вона має збагатити сучасне уявлення про взаємодію творчості польських письменників кінця XIX – першої половини XX ст. з мистецьким доробком Ф. Достоевського. Отримані результати можуть бути використані у дослідженнях з історії російсько-польських літературних взаємин, а також у викладанні вузівських історико-літературних курсів, спецкурсів із компаративістики, присвячених рецепціям Ф. Достоевського польським літературознавством, під час написання методичних посібників, курсових, дипломних та магістерських робіт студентами-філологами.

Особистий внесок дисертанта: дисертаційне дослідження є персональною роботою, його результати отримано безпосередньо дисертантом.

Апробація дисертації. Дисертація обговорена на засіданні кафедри польської філології Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 5 від 30 жовтня 2008 року). Основні її положення викладено в доповідях на міжнародних наукових конференціях «Мова і культура» (Київ, 2006, 2007), «Достоевський і слов'янський світ» (Луцьк, 2006), «Філософія Льва Шестова в контексті культури Срібного віку» (Дрогобич, 2007), «Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті» (Луцьк, 2007), науковому семінарі «Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології» (Тернопіль, 2008), Міжнародному науковому семінарі «Методології слов'янського літературознавства» (Луцьк, 2008), міжвузівських наукових семінарах «Терміносистема слов'янського літературознавства» (Житомир, 2006; Рівне, 2007), а також на щорічних звітно-наукових конференціях «Дні науки» Волинського національного університету імені Лесі Українки (2006, 2007).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 статей, із них 7 опубліковано в наукових фахових виданнях, зареєстрованих у ВАК України, одна стаття – у науковому часописі «Волинь філологічна: текст і контекст», окрім того – у тезах наукових доповідей «Матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції «Дні науки» Волинського державного університету імені Лесі Українки (10–14 квітня 2006 року)».

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів і списку використаної літератури, що нараховує 300 позицій. Загальний обсяг роботи становить 212 сторінок друкованого тексту. Основний текст дисертації викладено на 182 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження. Сформульовано мету роботи й завдання, що з неї випливають. Визначено об'єкт, предмет та методи дослідження. Охарактеризовано стан вивчення проблеми, наукову новизну роботи, теоретичне і практичне значення отриманих результатів та подано відомості про апробацію основних дисертаційних положень.

Перший розділ – **«Ф. Достоевський у рецепції польського літературознавства»** – присвячено рецепціям Ф. Достоевського в польському літературознавстві. Головна його мета полягає в тому, щоб, аналізуючи праці польських дослідників, у тому числі й критиків про російського автора, яскравіше відтінити сприйняття і трактування його творчості польським письменством кінця XIX – першої половини XX ст.

У підрозділі 1.1. – **«Сучасна компаративістика та її методологічні засади як підґрунтя для осягнення творчості Ф. Достоевського в польській науковій і художній свідомості»** – приділяється увага основним термінам – *міжтекстові зв'язки (інтертекстуальність), вплив, діалог*, які слугують підґрунтям для виявлення творчих взаємин Ф. Достоевського з С. Жеромським, З. Налковською, Я. Івашкевичем, С. Пшибишевським. Методологічні положення Р.Т. Гром'яка¹, про те, що за допомогою *інтертекстуальності* можна пояснити *вплив* одного твору на інший, *вплив* одного письменника на іншого, та класифікація М. Ёловінського² дали змогу виявити *форми інтертекстуальності* у творах С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича.

Проаналізувавши такі явища в сучасному українському, російському та польському літературознавстві, як *вплив* і *діалог*, і спроектувавши їх у річище досліджень рецепцій Ф. Достоевського польським письменством кінця XIX – першої половини XX ст., з'ясували, що акцент треба ставити на *діалозі*, враховуючи ті обставини, що цей *діалог* здійснювався через певний вид *впливу*.

У підрозділі 1.2. – **«Ф. Достоевський у рецепції польського літературознавства, зокрема і в літературній критиці кінця XIX – першої половини XX століття»**, – ґрунтуючись на працях

¹ Гром'як Р. Т. Творчість Ю. Словацького і проблеми типології української та польської літературної критики / Р. Т. Гром'як // Київські полоністичні студії. Юліуш Словацький і Україна. – К., 2000. – Т. 2. – С. 294-297.

² Giowieski M. O Intertekstualności / Michai Giowieski // Pamiktnik Literacki. – LXXVII. – 1986. – Z. 4. – S. 80.

Л. Язукевич-Оселковської, Ф. Селицького, М. Ведерманна, простежено шляхи приходу творів Ф. Достоевського до Польщі й окреслено види рецепції творчості письменника на рубежі XIX-XX ст.

Ф. Достоевський з'явився у Польщі майже тоді, що й у Росії. Цьому сприяла, передусім, політична ситуація, яка склалася най той час в обох країнах. Для російськомовного польського населення романи Ф. Достоевського були доступними в повному обсязі. Ті, хто не володіли російською, задовольнялися лише німецькими та французькими перекладами. І тільки у 1887 р. з'являється перший польський переклад роману «Преступление и наказание» Ф. Достоевського, а згодом були перекладені романи «Записки из Мертвого дома» (1897), «Бесы» (1908), «Идиот» (1909), «Братья Карамазовы» (1913), а також оповідання – «Белые ночи» (1903), «Кроткая» (1909) и «Скверный анекдот» (1911). Найважливішим досягненням міжвоєнного періоду є здійснення видання 26-томного зібрання творів Ф. Достоевського.

Не менш важливим видом рецепції Ф. Достоевського стали театральні постановки. Перші з них з'явилися в кінці 90-х рр. XIX ст. У передвоєнний період їх було три – «Преступление и наказание», «Идиот», «Братья Карамазовы», а в післявоєнні роки – ще й «Село Степанчиково и его обитатели» та «Дядюшкин сон».

Польська критика творчості Ф. Достоевського активізується в міжвоєнний період, коли виходять у світ багато літературно-критичних і публіцистичних статей та нарисів – С. Бачинського, С. Бжозовського, А. Брюхнера, К. Іжиковського, М. Крідла, Ю. Кшижановського, Т. Парницького, Я. Сківського, Я. Стемповського, А. Струга, Т. Зелінського та ін.

Основне завдання підрозділу 1.3. – **«Рецепції Ф. Достоевського в польському літературознавстві другої половини XX століття – початку XXI століття»** – полягає в тому, щоби скласти уявлення про рецепції Ф. Достоевського польськими вченими другої половини XX – початку XXI ст., визначивши нові аспекти цієї проблеми.

Однією з основних подій у дослідженні рецепцій Ф. Достоевського післявоєнного періоду (1955–1964 рр.) став вихід зібрання його творів за редакцією П. Хертца.

З кінця 50-х рр. XX ст. активізуються монографічні дослідження А. Валицького, Р. Пшибильського, Т. Позняка, Д. Кулаковської, а також численні статті, де порушуються різні проблеми стосовно доробку Ф. Достоевського. Усі дослідження умовно поділяються на дві групи. До першої групи (А. Валицький, Р. Пшибильський, Д. Кулаковська, Т. Позняк, М. Яньон, Х. Папроцький, А. де Лазарі, Ц. Водзинський) входять праці, де під різним кутом зору аналізується художньо-філософський, естетичний та релігійний світ російського письменника. Серед дослідників особливе місце посідає Р. Пшибильський, який, вивчаючи численні рецепції Ф. Достоевського у світовому масштабі, зокрема й Д. Мережковського, В. Соловйова, В. Розанова, дає більш розлогі та об'єктивні оцінки поглядів названих російських критиків і письменників, ніж

це могли робити через ідеологічну заангажованість радянські літературознавці. Новаторство й оригінальність Х. Папроцького полягало в тому, що він поділив усіх героїв Ф. Достоевського на *левів* та *мишей*, підкреслюючи нероздільність цих образів.

У підрозділі 1.4. – «**Письменницька рецепція творчості Ф. Достоевського в світі сучасної компаративістики**» – аналізуються праці Л. Язукевич-Оселковської, С. Хельштинського, М. Подрази-Квятковської, А. Кийовського, К. Вики, Ч. Мілоша, де розглядається ставлення польських письменників до художніх досягнень Ф. Достоевського, зокрема С. Бжозовського, С. Пшибишевського, М. Коморницької, В. Гомбровича, Ч. Мілоша, Ю. Крашевського, М. Конопницької, М. Домбровської, Б. Лесьмяна, С. Виткевича, К. Іжиковського, Е. Ожешко, Б. Пруса.

У монографії Л. Язукевич-Оселковської в зіставному плані охарактеризовано рецепції С. Бжозовського та С. Жеромського творчості Ф. Достоевського, розкрито значення російського письменника для культурних зв'язків обох народів.

Більшість польських, російських і українських дослідників – у тому числі й М. Подрази-Квятковська, яка охопила широке коло письменників, починаючи від М. Конопницької, – доходять висновку, що найвиразніше *вплив* Ф. Достоевського позначається на романах С. Пшибишевського «*Satans Kinder*» («Діти Сатани») та «*Krzyk*» («Крик»). Доведено, що діалог романів «Бесы» та «*Satans Kinder*» є очевидним і виявляється на різних рівнях – фабульному, ідейному, сюжетному та образному.

М. Подрази-Квятковська, С. Хельштинський, А. Баранов та ін. указували на те, що мотив «двійника» зближує роман С. Пшибишевського «*Krzyk*» насамперед з творами Ф. Достоевського «Двойник» і «Бесы». У С. Пшибишевського цей мотив виражено в образах головних персонажів: двійником художника Гаштовта є Веріго, котрий постійно нав'язує йому свою особистість, стає чорною стороною його підсвідомості. У підрозділі доводиться, що *крик* в однойменному романі С. Пшибишевського перетворюється на своєрідний віртуальний персонаж. Треба зауважити, що *крик* у Ф. Достоевського – це *крик індивідуальності*, тоді як *крик* у С. Пшибишевського – *крик мас*.

Е. Бонецький звернув увагу на суттєву відмінність між романами «Двойник» Ф. Достоевського та «*Krzyk*» С. Пшибишевського. Зіставляючи ці твори, дослідник доходить висновків, що Голядкін («Двойник») збожеволів лише в кінці твору, тоді як Гаштовт («*Krzyk*») є божевільним із самого початку. Ось чому саме божевільня Гаштовта, на думку Е. Бонецького, сприймається за звичайне явище, а не за раптове потрясіння. Розгляд дослідниками, в тому числі й польськими, роману «*Krzyk*» переконує в тому, що С. Пшибишевський, перегукуючись із Ф. Достоевським, розгортав власні погляди на людську природу та її відносини зі світом.

Отже, творчість польського модерніста С. Пшибишевського, попри всю свою самотність, з одного боку, позначена безпосереднім *впливом* Ф. Достоевського на генетичному, філософському,

структурно-типологічному рівнях, з іншого – зіставлення творів обох письменників свідчить, що такий *вплив* треба характеризувати, як *вплив/діалог*.

М. Подраза-Квятковська відзначає інтерес до Ф. Достоєвського в М. Коморницької. Зокрема, дослідниця простежила мотив страждання, притаманний Ф. Достоєвському, у вірші «Pokusia wiatru wiosennego». Звернувши увагу на збіги назв твору М. Коморницької та Ф. Достоєвського – «Бесь», М. Подраза-Квятковська побачила тут певну закономірність: на її думку, Ф. Достоєвський був близький польській поетесі своїми філософськими концепціями. Протилежної думки притримується А. Баранов. Стверджуючи, що жодних перегуків між цими романами не існує, він визначив лише їхній структурний рівень. Проте М. Подраза-Квятковська все ж таки має підстави для власних висновків, тому що, розглядаючи не лише роман «Biesy», а й інші твори М. Коморницької, вона акцентує на їхніх філософських засадах, зокрема ідеї *страждання*, яка по-різному втілюється у творах обох письменників. І не випадковими є її алюзії, викликані назвою «Біси». Дослідниця, беручи до уваги зазначені чинники, розвиває власні інтенції, які стають ланкою в діалозі між нею, М. Коморницькою та Ф. Достоєвським. А тому вважаємо, що остаточно розмежувати творчість Ф. Достоєвського і М. Коморницької немає підстав.

О. Цибенко вказувала, що Е. Ожешко ознайомилась із творчістю Ф. Достоєвського на початку 80-х рр. XIX ст. І хоча Е. Ожешко спочатку не сприйняла роман «Бесь» Ф. Достоєвського, пізніше у своєму творі «I rięńc pięch zariącze» вона продовжує розвивати характерну для російського письменника антропологічну концепцію *Добра і Зла*.

Огляд найсуттєвіших сторін рецепції Ф. Достоєвського в Польщі дає змогу дійти висновків, що це питання сьогодні потребує нових підходів. Зокрема, на нашу думку, було б важливо порушити проблему не про звичайний *вплив* Ф. Достоєвського на мистецькі доробки письменників, а про глибину творчого процесу, в якому *чуже* (у цьому випадку концепція Ф. Достоєвського) засвоюється представником іншої культури і, як результат, постає в тій культурі й в оновленому вигляді, і як *своє*. Проте ця тема потребує глибшого осмислення та доопрацювання.

У другому розділі – «**Ф. Достоєвський та С. Жеромський: діалог письменників**» – охарактеризовано форми *присутності* Ф. Достоєвського в життєтворчості С. Жеромського, *перегуки* їхніх романів та *роль* поданого в антропологічному вимірі символічного образу *зачинених дверей* як способу розкриття психології людини в художній системі обох письменників.

У підрозділі 2.1. – «**Присутність Ф. Достоєвського в «Dziennikach» С. Жеромського**» – доведено, що «Dzienniki» С. Жеромського постають у двох іпостасях – як людський документ і як своєрідний художній твір, котрий співвідноситься з доробком письменника в цілому, що уже зазначалося польськими літературознавцями, зокрема Я. Томковським.

«Dzienniki» С. Жеромського переконують, що письменник, проходячи психологічні студії в Ф. Достоевського і рано увійшовши у діалогічні відносини з ним, не беззаперечно сприймав його творчість.

Так, якщо Ф. Достоевський використовував *щоденник* як літературний жанр і, публікуючи свій «Дневник писателя», звертався до *читача-сучасника*, то С. Жеромський мав на увазі *читача майбутнього*, заповідаючи, що «Dzienniki» можуть бути видані тільки через 50 років після його смерті.

7 березня 1887 р., прочитавши вперше роман «Преступление и наказание», С. Жеромський, глибоко вражений психологізмом Ф. Достоевського, замислився над життєвим становищем Раскольниковою і своїм. Проаналізувавши суперечливі погляди літературознавців з цього приводу, не можна погодитися з А. Барановим, який вважав, що С. Жеромський ототожнював себе з Раскольниковим. Вважаємо, що має рацію Л. Язукевич-Оселковська, яка стверджувала, що порівняння відбувається на рівні побутової ситуації.

Величезний *вплив* Ф. Достоевського на формування внутрішнього світу С. Жеромського виявився в тому, що мистецький доробок російського письменника став стимулом для самоаналізу, самопізнання і самокритики. У травневі дні 1887 р., надихнувшись творчістю Ф. Достоевського, С. Жеромський створює новелу «Біля воріт безумства», котра, на жаль, існує лише на сторінках «Dziennikъ», і робить спробу пізнати природу людини (Г. Маркевич). Ця новела виникла, за свідченням самого письменника, через його полеміку з Ф. Достоевським і Ч. Діккенсом.

З аналізу «Dziennikъ» випливає, що російський автор завжди посідав значне місце в життєтворчості польського письменника, був для нього ідейним натхненником і певною школою поетики художнього твору. Важливо, що «Dzienniki» окреслюють контекст європейської літератури, в якому ведеться діалог С. Жеромського з Ф. Достоевським.

У підрозділі 2.2. – **«Художньо-філософські перегуки романів «Dzieje grzechu» С. Жеромського та «Преступление и наказание» Ф. Достоевського»** – у зіставному аспекті проаналізовано романи Ф. Достоевського та С. Жеромського. У «Dziejach grzechu» С. Жеромський наближається до Ф. Достоевського вже тим, що, будуючи кримінальний сюжет, вводить у нього елементи детективності. Проте, незважаючи на збіги, роман С. Жеромського багато в чому відрізняється від «Преступления и наказания».

Літературознавство майже не звертало уваги на перегуки образних систем обох романів, без чого неможливо зрозуміти характер Єви Побратинської («Dzieje grzechu»). Її можна порівняти не лише з Родіоном Раскольниковим, а й із Сонею Мармеладовою: обидві схильні до самопожертви, керуються любов'ю – Соня заради родини, що потерпала від голоду, продає своє тіло, Єва, щоб урятувати від смерті коханого чоловіка, закриває його своїм тілом. Ось чому В. Гутовський

називає їх обох «святими грішницями»³. Єву Побратинську, на відміну від Соні Мармеладової, не можна вважати апостолкою чи місіонеркою, тому що вона рятує лише фізичне життя Лукаша Неполомського, тоді як Соня бореться за душу Раскольниковова. По-різному живе в душі Соні і Єви *Слово Боже*.

Головною ланкою, що об'єднує Єву Побратинську з Раскольниковим і Сонею Мармеладовою, є злочин, спрямований проти людини: Раскольников убиває стару лихварку, Єва Побратинська – дитину і графа, а Соня Мармеладова – свою долю. Досліджуючи природу злочинів цих персонажів, звертаємо увагу на мотиви, що спонукають їх до вбивства, природа яких не однакова.

На відміну від Раскольниковова, Єва Побратинська, хоч і є достатньо освіченою, мотиви убивства філософськи не обґрунтовує. Перший її злочин зумовлений соціальними умовами і певною мірою ментальністю суспільства: не без підстав Єва, жахаючись, що її дитина-байстрюк буде відкинута людьми й житиме у злиднях, вбиває її. Під впливом обставин вона вимушено скоює і друге вбивство – отруєє Щербіца. Пов'язує Єву Побратинську з Сонею Мармеладовою те, що обидві вони намагаються спокутувати свій гріх.

Важливу роль у розкритті характерів героїв, особливостей їхнього загостреного психічного стану, причин скоєння ними злочинів та їхніх наслідків обох письменників відіграє сон, який є важливим структуротворчим елементом у романах «Преступление и наказание» та «Dzieje grzechu».

Зіставний аналіз цих романів дає можливість дійти висновків про те, що польський письменник, враховуючи позицію Ф. Достоевського, вступає з ним у діалог. С. Жеромський створює новий психологічний тип людини, в якій поєдналися частково риси Родіона Раскольниковова й більшою мірою Соні Мармеладової.

У підрозділі 2.3. – **«Образ зачинених дверей і психологізм у романах Ф. Достоевського і С. Жеромського: антропологічний вимір»** – ґрунтуючись на досягненнях В. Подороги, уперше було проаналізовано роль *замкненого простору* в романі «Dzieje grzechu» С. Жеромського, який у цих творах виявляється у площині трьох топосів – *комірки, сходів і зачинених дверей*.

Комірка як вираження *замкненого простору* в житті Раскольниковова та Єви Побратинської сприймається по-різному. Якщо герой Ф. Достоевського змушений жити в *комірці*, тому що в нього не було іншого вибору, то Єва сама зробила зі своєї кімнати *комірку*: це була її захисна реакція.

Душевні муки і Родіона Раскольниковова, і Єви Побратинської викликані тим, що вони переступили через мораль – *пориг*, порушивши одну із заповідей Ісуса Христа: «Не вбий!»

³ Gutowski W. Stefan Ćeromski – Dzieje grzechu / Wojciech Gutowski // Pozytywizm – Mioda Polska. Od realizmu do preekspresjonizmu. Lektury polonistyczne ; [red. G. Matuszek]. – Kraków : Universitas, 2001. – Т.ІІ. – S. 220.

Сходи як утілення образу замкненого простору відображають внутрішній стан персонажів Ф. Достоевського та С. Жеромського, а *чорний колір* символізує темний стан душі Родіона Раскольников та Єви Побратинської.

Зачинені двері – цей образ-символ – найбільша *перепона* на шляху персонажів обох письменників і водночас *пересторога*: *зачинені двері* слугують сигналом для того, щоби зупинитися і не відчиняти дверей, які ведуть до злочину.

Третій розділ – «**Ф. Достоевський у життєтворчості З. Налковської**» присвячено виявленню представлених у «*Dziennikach*» польської авторки численних форм присутності російського письменника в її життєтворчості.

У підрозділі 3.1. – «**Ф. Достоевський у художньому світі З. Налковської**» – аналізується роль митця в житті та становленні методу З. Налковської, яка, починаючи з 1902 р., читає й перечитує твори російського автора, зокрема «Записки из Мертвого дома». Саме Ф. Достоевський підштовхнув письменницю на пошук власного творчого шляху, що відрізнявся і від польського позитивізму, і від тих художньо-естетичних експериментів, які провадила «Молода Польща». Це був етап еволюції З. Налковської, здійснений завдяки *присутності* Ф. Достоевського в її духовному світі.

У підрозділі 3.2. – «**Рецепція та інтерпретація З. Налковською творчості Ф. Достоевського («Dzienniki» З. Налковської різних років)**» – висвітлено різнобічну рецепцію З. Налковської доробку російського письменника. Її «*Dzienniki*» є важливою пам'яткою, аналіз котрої дав можливість простежити формування авторки, осмислити її як художній феномен, глибше зрозуміти її діалогічні взаємини з Ф. Достоевським та її ставлення до світу.

Ф. Достоевський *присутній* у всіх шести томах «*Dzienników*». Із 1909 р. він міцно входить у життя З. Налковської, стає взірцем для наслідування у майстерності, окреслює перспективи творчості. Вступаючи в діалог із Ф. Достоевським, З. Налковська звиряла свій метод з його методом, нарацію у своїх та його творах, розмірковувала над тим, як можна збагатити власну майстерність, скориставшись досвідом російського письменника, чітко усвідомлюючи при цьому неможливість прямого наслідування.

1939–1944 роки – час кривавої окупації Польщі фашистською Німеччиною, новий етап у взаємовідносинах З. Налковської з Ф. Достоевським, коли її діалог із ним набуває нових змістових відтінків. Письменниця звертається до Ф. Достоевського не лише в пошуках натхнення, високо оцінюючи нарративну структуру його романів і надто критично – власну творчість, а й для того, щоби утвердити в собі почуття незалежності й національної гідності та знайти сили протистояти жорстокій дійсності.

У післявоєнний період З. Налковська, продовжуючи замислюватися над творчістю Ф. Достоевського, чітко усвідомила, що вивільнилася з-під його впливу.

Отже, аналіз рецепції З. Налковської доробку Ф. Достоєвського переконує в тому, що його *присутність* відіграла роль стимулу в її життєтворчості.

У підрозділі 3.3. – **«Проблема злочину і кари в романах «Granică» З. Налковської та «Преступление и наказание» Ф. Достоєвського»** – у компаративістичному вимірі розглянуто романи «Преступление и наказание» Ф. Достоєвського і «Granică» З. Налковської, в основу яких покладено проблему злочину і кари.

Застосовуючи класифікацію назви роману «Granică», здійснену В. Вуйчиком⁴, встановлено, що її зміст перегукується з романом «Преступление и наказание» на *соціальному, психологічному та філософському* рівнях.

Щоби розкрити у всій повноті проблему *злочину і кари*, порушену в обох творах, під час аналізу пов'язано в один ланцюг поняття – *злочин, кара та вина*. Через порівняння вчинків і долі Зенона Зембевича («Granică») та Родіона Раскольников («Преступление и наказание») встановлено *схожість/несхожість* завдань, які ставили перед собою автори. Схожим було те, що обидва персонажі вчинили тяжкий злочин, керуючись егоїстичними мотивами. Обидва вони прагнули панування над людьми: Раскольников, обґрутовуючи владу як *надлюдську волю*, доводив самому собі через убивство, що він не «тварь дрожащая», а Зембевич чинив злочини, щоб одержати високу посаду. Різняться персонажі тим, що Зембевич, не визнаючи за собою вини і вмираючи, не йде, як Раскольников, шляхом покаяння.

По-різному підходять письменники до теми *злочину, кари та вини*. З. Налковська, зокрема, розглядає новий тип морального злочинця, який є варіантом Раскольникова, і, на відміну від Ф. Достоєвського, не залишає своєму героєві шансу на воскресіння душі. Діалогічні відносини між двома творами формуються у процесі їхньої рецепції.

У четвертому розділі – **«Творчість Я. Івашкевича та Ф. Достоєвський»** – простежено творчі зв'язки обох письменників.

У підрозділі 4.1. – **«Петербург Ф. Достоєвського в рецепції Я. Івашкевича»** – через аналіз поетики виявлено особливості івашкевичівської рецепції Петербурга Ф. Достоєвського. Доведено, що твір Я. Івашкевича «Petersburg» ґрунтується на уявленнях, котрі склалися у письменника від творів О. Радіщева, О. Пушкіна, Ф. Достоєвського й сучасних йому російських поетів, а також на ті враження, які він одержав безпосередньо від міста. Охопивши великий історичний *простір* (від Петербурга до Ленінграда) і *час* (з XVIII до XX ст.), Я. Івашкевич окремий розділ присвячує Ф. Достоєвському. Есе «Достоєвський» побудовано на двох типах подорожей: *реальній* (ходіння по Петербургу та його околицями) і *фікційній* (ходіння шляхами героїв романів «Преступления и наказания» та «Идиот»).

⁴ Wójcik Wi. O «Granicę» Z. Naikowskiej // Włodzimierz Wójcik. – Kraków : PWN, 1971. – S. 9.

Завдяки російській літературі в Я. Івашкевича склався літературний образ Петербурга. Проте, відвідавши Північну Пальміру, письменник не впізнав цього міста: Петербург *фікційний* зіткнувся з Петербургом *реальним*, що стало ключовим моментом у творі загалом і зосібна в есе «Достоевський».

У роздумах Я. Івашкевича літній, веселий Ленінград поступається місцем суворому, сірому Петербургу часів Ф. Достоевського. Я. Івашкевич пам'ятає всі місця, які вже не існують, де бував Раскольников: кожен трактир, пивну, вікна підвалів; письменникові здається, що дзвінки на дверях лунають так само, як колись у старої лихварки.

В аналізі поетики роману Ф. Достоевського «Идиот», де також описується Петербург, Я. Івашкевич звернув увагу на *замкнутий простір* дому, де було скоєно вбивство Настасії Филипівни, та на *зелений колір*, який він визначив як константу всього роману. Письменник один із перших помітив, що Ф. Достоевський пов'язав Петербург з його околицями.

Твір Я. Івашкевича «Petersburg» розширив простір «Петербурзького тексту», в який письменник вписав і культуру Польщі, згадуючи імена Павла Коханського і симфонії польських композиторів.

У підрозділі 4.2. – **«Проблема злочину і кари в романах Я. Івашкевича «Pasje błkdomierskie»: діалог з Ф. Достоевським та І. Буніним»** – аналізуються перегуки між романами «Pasje błkdomierskie» Я. Івашкевича та «Преступление и наказание» і «Бесы» Ф. Достоевського.

Протагоніст Леопольд Каницький поєднує риси Родіона Раскольникова і Миколи Ставрогіна, що свідчить про складність психологічного малюнку в образі цього персонажа. З Родіоном Раскольниковим його споріднює характер злочину (убивство) і каяття; зі Ставрогіним – вина у смерті дитини. На відміну від Ф. Достоевського, Я. Івашкевич детально відтворює етапи психологічного стану свого персонажа, які є константами основної фабульної лінії: 1) шлях до вбивства; 2) вбивство сина Антося; 3) зізнання про вчинене коханій жінці; 4) жах від думки, що його злочин розкриє поліція; 5) повернення на місце злочину; 6) самогубство.

І Ф. Достоевського, і Я. Івашкевича цікавить моральна проблематика: страждання особистості, самотність і незрозуміння людини суспільством, її деградація. Каницький постає як егоїст, аморальний та безвідповідальний тип, який на певному етапі зближується з персонажем І. Буніна – Соколовичем. Саме так Я. Івашкевич входить у той діалог кінця XIX – початку XX ст., який ведуть з Ф. Достоевським російські письменники. Зокрема, такий діалог простежується на рівні аналізу кримінального мотиву. Проте функціональна роль кримінального чинника у творах Ф. Достоевського, Я. Івашкевича та І. Буніна суттєво різниться. Якщо у структурі «Преступления и наказания» злочин слугує відправною точкою в сюжеті для розвитку ідейно-філософської концепції роману і є своєрідною експозицією, то в Я. Івашкевича та І. Буніна кримінальний

учинок є центральним кільцем у ланцюгу епізодів, пов'язаних із духовною деградацією персонажів.

Убивство стає ключовим моментом у сюжетах творів «Преступление и наказание», «Pasje błkdomierskie», «Петлистые уши». Однак усі три вбивства різні за своїм ідейно-художнім змістом і по-різному розкривають причини страшного злочину: Раскольников убив людину, щоб утілити в життя свою теорію; Леопольд Каницький – щоб уникнути перешкоди для шлюбу й догодити забаганкам матері, яка не хотіла мати незаконного внука; Соколович – просто щоби задовольнити злочинну жагу.

Різна й доля персонажів: Родіон Раскольников отримав надію на спасіння душі, звертаючись до Бога; Соколович іде безвісти (Буніна його подальша доля не цікавить); Каницький, як і Ставрогін, закінчує життя самогубством.

Ф. Достоевський, І. Бунін та Я. Івашкевич по-різному вирішують проблему *Злочину і Кари*, створюють різні типи персонажів, яким властиві антигуманні ідеї. Схожість проблематики, порушеної у творах Ф. Достоевського, І. Буніна та Я. Івашкевича, і неоднакове її вирішення складають підґрунтя для діалогу, що відбувається між творами «Преступление и наказание», «Петлистые уши» та «Pasje błkdomierskie».

У підрозділі 4.3. – «**Нарація у Ф. Достоевського та Я. Івашкевича як засіб створення типу: компаративний вимір**» – на основі «Словника-довідника літературознавчих термінів» за ред. Р. Гром'яка, монографії В. Шміда «Нарратология» та «Słownika terminów literackich» за ред. М. Гловінського, з'ясовано, що у творах Ф. Достоевського «Записки из подполья» та Я. Івашкевича «Pasje błkdomierskie» представлено різні типи нараторів. У Ф. Достоевського наратор *дієгетичний* та *експліцитний*, оповідь ведеться від *я-наратора*, який самопрезентується і є головним персонажем твору «Записки из подполья», у романі «Pasje błkdomierskie» Я. Івашкевича – *недієгетичний* наратор, який виконує функцію *анонімного хронікера*.⁵

У дисертації висвітлено полеміку між польськими дослідниками Р. Пшибильським та Е. Брейтером. Останній вважає, що тип Леопольда Каницького створено за зразком персонажів Ф. Достоевського.⁶ Такого висновку, на нашу думку, Е. Брейтер доходить тому, що не враховує особливостей наративних прийомів Я. Івашкевича, завдяки котрим оповідь про Каницького постає як варіант інваріантного типу. *Перегуки* з Ф. Достоевським характерні для нараційної системи Я. Івашкевича, його індивідуального стилю, і відбуваються на різних рівнях, у тому числі й на синтаксичному, коли письменники використовують, зі схожою функцією, повтори синтаксичних конструкцій.

⁵ Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – С. 91.

⁶ Breiter E. Tragedia Zamoyiio / E. Breiter // WiadomoŃci Literackie. –1938. – Nr. 18. – S. 4.

У «Бесах» Ф. Достоевський продовжує актуальну тему підпілля. Я. Івашкевич, як було зазначено Р. Пшибильським, добре це розумів. Польський дослідник більш об'єктивно, ніж Е. Брейтер, поцінував характер *впливу* російського письменника на Я. Івашкевича, слушно потрактувавши Каницького як сучасну людину з підпілля⁷. Водночас Р. Пшибильський не показав виразно, що Я. Івашкевич створив польський тип людини з підпілля. У зв'язку з цим з'явилася потреба, ґрунтуючись на сучасній літературознавчій методології, зокрема на вченні про нарацію, скоригувати висновки не лише Е. Брейтера, а й Р. Пшибильського і цим самим довести, що Ф. Достоевський та Я. Івашкевич створили два національних типи людини з підпілля. Я. Івашкевич дивився на свого персонажа крізь призму ідей та образів Ф. Достоевського, який лише стимулював образотворчий процес автора роману «*Pasje blkdomiarskie*». Польський письменник, по суті, увійшов у діалог із Ф. Достоевським і ніде не втратив своєї оригінальності. Натяк на наративну систему автора «Преступления и наказания» дає можливість Я. Івашкевичу представити Каницького таким національним типом, який є дзеркальним відображенням персонажа «Записок из подполья».

Специфіка наративних систем обох письменників полягає в тому, що Каницький, через сприйняття інших персонажів, у контексті власних учинків і слів постає нікчемою, яка була і залишається у підпіллі. А персонаж Ф. Достоевського через саморозкриття та самопізнання намагається з цього підпілля визволитися. У зв'язку з цим доречно говорити не лише про подібні, а й про відмінні способи нарації та наративності в обох письменників.

Отже, звертаючись до нараційних структур Ф. Достоевського, Я. Івашкевич не лише створює тип польської людини з підпілля, а й увіходить у продуктивний діалог з Ф. Достоевським, активізуючи цим самим боротьбу сучасної людини за гуманізацію її буття.

У підрозділі 4.4. – «**Діалогічні відносини в гіпертексті, складеному з творів Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської та Я. Івашкевича**» – враховуючи теоретичні визначення *гіпертексту* М. Субботіна, В. Руднєва та ін. і свої спостереження, подаємо власне його потрактування: «**Гіпертекст** – це система окремих текстів, об'єднаних спільною проблематикою, котрі утворюють один великий текст, що складається у свідомості реципієнта і залежить від його тезаурусу». У такому *гіпертексті* кожний окремий *текст* зберігає свою самодостатність, незважаючи на типологію сюжету, способи інтертекстуалізації тощо. Об'єднуючи на ґрунті спільної проблематики й інших чинників різні *тексти*, реципієнт виявляє діалогічні відносини, що формуються у процесі компаративного аналізу. У такому ракурсі розглянуто діалог між романами «Преступление и наказание» Ф. Достоевського, «*Dzieje grzechu*» С. Жеромського, «*Granica*» З. Налковської, «*Pasje blkdomiarskie*» Я. Івашкевича. У межах

⁷ Przybylski R. Eros i Tanatos: Proza Jarosiawa Iwaszkiewicza 1916 –1938 / Ryszard Przybylski. – Warszawa : Czytelnik, 1970. – S. 315.

гіпертексту в їхніх творах, що складають великі структуровані змістові блоки, нового звучання набуває проблема *злочину і кари*, яка вперше була порушена ще в Біблії. Такий підхід дає змогу розглянути *гіпертекст* у двох планах: перший містить у собі дискусію на тему: «Як і чому людина переступає моральну межу?»; другий – об'єднує різні художньо-філософські тлумачення кримінальної фабули, що дозволяє увійти творам польських письменників у той широкий діалог з Ф. Достоевським, що виник у російській літературі на межі XIX–XX ст.

Персонажі Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича переступили моральну межу. Момент її переступу є фокусом, куди збігаються *схожі/відмінні* потрактування причин і наслідків злочину.

Романи «Преступление и наказание» Ф. Достоевського, «Dzieje grzechu» С. Жеромського, «Granica» З. Налковської, «Pasje bkdomierskie» Я. Івашкевича, які складають *гіпертекст*, розглядаються не лише на рівні проблематики – *Добро і Зло, Злочин і Кара*, а й на рівні фабули. У них в основу сюжету покладено кримінальну фабулу: головні персонажі, порушуючи заповідь Христа «Не вбий!», скоюють убивство. При зіставленні тексту на рівні сюжету увагу зосереджено на типологічних подіях цих творів, які різняться між собою соціальними, психологічними, політичними та іншими мотиваціями. З одного боку, всі персонажі аналізованих романів керувалися різними мотиваціями, вчиняючи злочини, з іншого – кожен з них убиває людину під впливом різних індивідуальних обставин, що склалися в певному соціальному середовищі.

Родіона Раскольников, Єву Побратинську, Зенону Зембевицю, Леопольда Каницького об'єднує почуття *страху* і почуття *потреби/непотрібності каяття*. Психологічний стан кожного з них проходить одні й ті ж етапи: 1) страх; 2) скоєння злочину; 3) *усвідомлення/неусвідомлення* себе як злочинця; 4) кару. Художнє розкриття цих етапів приводить до виникнення питання: *На що здатна людина?* Усі письменники – Ф. Достоевський, С. Жеромський, З. Налковська, Я. Івашкевич – доходять висновку, що злочин спричинює втрату людяності. Для Раскольникова, Побратинської, Каницького усвідомлення цієї обставини стає важким духовним тягарем.

У діалозі польських і російських письменників, який виник на межі XIX–XX ст., С. Жеромський, З. Налковська, Я. Івашкевич солідарні з Ф. Достоевським у тому, що вони вірять у неминучість кари, тоді як І. Бунін, Л. Андреев, О. Купрін, О. Толстой виступають у цьому його опонентами. Отже, треба говорити про два різні *гіпертексти*: один складається з творів Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича; другий – із творів Ф. Достоевського, І. Буніна, Л. Андреева, О. Купріна, О. Толстого й польських письменників.

Діалог з Ф. Достоевським продовжується і дотепер. *Гіпертекст* у пропонованій дисертації можна доповнити іменами діячів не лише польської чи російської літератури, а й світової. Такий *гіпертекст* – це частина загальноєвропейського контексту, який збагачує уявлення людини про людину та її природу. Вирішення цієї важливої проблеми визначає перспективи подальших

компаративістських досліджень діалогу письменників різних національних літератур із Ф. Достоевським.

ВИСНОВКИ

1. На основі систематизації особливостей рецепцій Ф. Достоевського польськими дослідниками з'ясовано, що рецепції Ф. Достоевського у польському красному письменстві пройшли два етапи: 1) кінець XIX – перша половина XX ст.; 2) друга половина XX ст. – початок XXI ст.

2. Охарактеризувавши в зіставному аспекті сприйняття Ф. Достоевського польськими та російськими літературознавцями, доходимо висновків, що на певних етапах польські вчені, висвітлюючи світові рецепції Ф. Достоевського, називали ширше коло дослідників (Р. Пшибильський), про імена котрих російське літературознавство з ідеологічних причин замовчувало.

3. Ґрунтуючись на працях вітчизняних та зарубіжних дослідників (А. Баранова, В. Борового, К. Вики, А. Кийовського, Г. Маркевича, Ч. Мілоша, М. Подрази-Квятковської, Р. Пшибильського, С. Хельштинського, А. Хутникевича, О. Цибенко, Л. Язукевич-Оселковської), визначено специфіку письменницької рецепції творчості Ф. Достоевського. Огляд найсуттєвіших її сторін дає можливість стверджувати, що це питання сьогодні потребує нових підходів. Установлено, що йдеться не про звичайний *вплив* Ф. Достоевського на польських митців, а про глибину творчого процесу, в якому *чуже* (у цьому разі концепція Ф. Достоевського) засвоюється представником іншої культури і, як результат, постає в тій культурі як і в оновленому вигляді, і як *своє*.

4. Проаналізувавши діалог З. Налковської, С. Жеромського, Я. Івашкевича з Ф. Достоевським, простежено подібності, аналогії та відмінності в їхній творчості. Російський письменник впливав на життєву позицію, зокрема С. Жеромського та З. Налковської, про що свідчать їхні «Dzienniki». Спільним для них було те, що вони вважали Ф. Достоевського своїм натхненником, певною мірою завдяки йому польські письменники досягли вершин своєї творчості. Якщо С. Жеромський звертався до творів Ф. Достоевського епізодично, надаючи більшої ваги поезії письменника, то З. Налковська читала російського автора постійно, порівнюючи свою та його майстерність, а у найважчі часи шукала у творах Ф. Достоевського поради й підтримки.

5. Порівнявши порушення проблеми *Злочину і Кару* у Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича, з'ясовано, що С. Жеромський, враховуючи позицію Ф. Достоевського, вступає з ним у діалог, створює новий психологічний тип людини, в якій поєдналися риси частково Родіона Раскольникова і більшою мірою Соні Мармеладової, на що раніше майже не зверталось уваги; те саме можна сказати і про З. Налковську. Я. Івашкевич

розглядає новий тип морального злочинця, який є варіантом Раскольникового й Ставрогіна, але, на відміну від Ф. Достоевського, не залишає Каницькому шансу на воскресіння душі; персонажа Я. Івашкевича недостатньо порівняти з Раскольниковим, тому що він поєднує ті риси, які були властиві й персонажу І. Буніна – Соколовичу («Петлистые уши»).

6. Подано власне трактування терміна «Гіпертекст», який визначено як систему окремих текстів, об'єднаних спільною проблематикою, котрі утворюють один великий текст, що складається у свідомості реципієнта і залежить від його тезаурусу. Відповідно до цього треба враховувати, що кожний такий окремий текст є іманентним, зберігає свою самодостатність і оригінальність, незважаючи на використання типологічних сюжетів, способи інтертекстуалізації тощо. Враховуючи це поняття, розкрито діалогічні відносини в гіпертексті, сформованому творами Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської та Я. Івашкевича, а також російських письменників – І. Буніна, Л. Андрєєва, О. Купріна, О. Толстого; указано на можливість нових інтенцій.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Базилян А. «Зачинені двері» і психологізм у романах Ф. Достоевського і С. Жеромського / А. Базилян // Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. *Studia methodologica* ; редкол. : О. Лещак (гол. ред.). – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 24. – С. 155–160.

2. Базилян А. А. «Історія гріха» С. Жеромського та «Злочин і кара» Ф. Достоевського: компаративний аспект / А. А. Базилян // Мова і культура (Наук. журн.) ; редкол. : Д. С. Бураго (гол. ред.). – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – Т. III (103). – С. 135–146.

3. Базилян А. А. Нарація у Ф. Достоевського та Я. Івашкевича як засіб створення типу: компаративний аспект / А. А. Базилян // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка ; [за ред. П. Ю. Саух]. – Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2006. – Вип. 26. – С. 173 – 176.

4. Базилян А. Петербург Ф. Достоевського в рецепції Я. Івашкевича / А. Базилян // Мова і культура (Наук. журн.) ; редкол. : Д. С. Бураго (гол. ред.). – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. IX (97) : Художня література в контексті культури. – С. 290–295.

5. Базилян А. А. Рецепція та інтерпретація З. Налковською творчості Ф. Достоевського / А. А. Базилян // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки ; редкол. : С. Я. Харченко, Л. М. Синельникова, В. Д. Ужченко, О. А. Галич [та ін.]. – Луганськ : ЛНПУ «Альма-матер», 2007. – Ч. 2. – № 22(138). – С. 14–22.

6. Базилян А. А. Ф. Достоевський в польській критиці та літературознавстві: еволюція теми / А. А. Базилян // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Дні науки» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки (10-14 квітня 2006 року) : зб. тез доп. і повідомл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2006. – С. 160–163.

7. Базилян А. А. Ф. Достоевський в художньому світі З. Налковської / А. А. Базилян // Проблеми славістики (Наук. часоп.) ; редкол. : В. С. Зубович (гол. ред.). – Луцьк, 2006. – Число 1–4. – С. 15–19.

8. Базилян А. А. Ф. Достоевський і польські письменники кінця XIX – першої половини XX століть: вплив чи діалог? / А. А. Базилян // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Літературознавство ; редкол. : М. В. Моклиця (гол. ред.). – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2007. – № 8. – С. 99–102.

9. Базилян А. Ф. Достоевський у рецепції польського літературознавства XX століття / Аліна Базилян // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті : зб. наук. праць. У 2 ч. Ч.1. ; [упоряд. Л. К. Оляндер]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2008. – Вип. 6. – С. 333 – 343.

АНОТАЦІЯ

Базилян А.А. Рецепція Ф. Достоевського у польській літературі кінця XIX – першої половини XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2009.

Дисертацію присвячено рецепціям Ф. Достоевського у польській літературі кінця XIX – першої половини XX століття. Основну увагу приділено письменницькій рецепції, зокрема постатям С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича. На матеріалі «Щоденників» польських авторів та романів «Історія гріха» С. Жеромського, «Межа» З. Налковської, «Петербург» та «Блендомерські пристрасті» Я. Івашкевича проаналізовано діалог, котрий виникає між Ф. Достоевським та польськими митцями.

У *гіпертексті*, сформованому з творів Ф. Достоевського, С. Жеромського, З. Налковської, Я. Івашкевича, а також Л. Андреєва, І. Буніна, О. Купріна, О. Толстого, висвітлено способи художньо-філософського вирішення спільних проблем – *Добра і Зла, Злочину і Кари*, нарративні стратегії тексту.

Ключові слова: польська література кінця XIX – першої половини XX століття, рецепція, вплив, присутність, діалог, міжтекстові зв'язки, інтертекстуальність, компаративістський аспект, гіпертекст.

АННОТАЦІЯ

Базилян А.А. Рецепція Ф. Достоевського в польській літературі кінця XIX – першої половини XX століття. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2009.

Диссертация посвящена восприятию Ф. Достоевского польской литературой конца XIX – первой половины XX века. Проанализированы и обобщены рецепции литературоведов, в том числе и критиков XIX – первой половины XX ст. и второй половины XX – начала XXI ст. Особое место в диссертации занимают компаративистические работы, которые рассматривают рецепции Ф. Достоевского польскими писателями. Охарактеризованы позиции Л. Язукевич-Оселковской, М. Подразы-Квятковской, В. Витт, Г. Маркевича, Г. Пшибыльского, В. Борового, А. Хутникевича, С. Хельштинского, А. Кийовского, К. Выки, Ч. Милоша, О. Цибенко, В. Хорева, А. Баранова и др. Основное внимание уделено писательской рецепции Ф. Достоевского, в частности личностям С. Жеромского, З. Налковской, Я. Ивашкевича, в формировании творчества и в личной жизни которых Ф. Достоевский сыграл исключительную роль.

Детально исследованы рецепции Ф. Достоевского в «Дневниках» С. Жеромского и З. Налковской. Выявлено, что для С. Жеромского русский писатель был идейным вдохновителем и определенной школой поэтики художественного мастерства; для З. Налковской – учителем, примером для подражания, мастером, который побуждал найти собственные пути творчества. Писательница постоянно вела диалог с Ф. Достоевским, пытаясь сравнить с его творчеством и собственную манеру письма, и манеру других авторов.

На материале романов «Преступление и наказание» Ф. Достоевского, «История греха» С. Жеромского, «Граница» З. Налковской, «Блендомерские страсти» Я. Ивашкевича проанализирован *диалог*, который возникает между Ф. Достоевским и польскими писателями.

Поскольку в диалогические отношения, которые формируются в процессе компаративного анализа, вступают отдельные тексты, объединенные общей проблематикой и образующие один большой *текст* в сознании реципиента в зависимости от его тезауруса, это дает возможность говорить о феномене *гипертекста*. В нем каждый отдельный текст самодостаточен, несмотря на типологию сюжета, способы интертекстуализации и т.п. При таком условии проблема *Преступления и Наказания, Добра и Зла* в произведениях Ф. Достоевского, С. Жеромского,

З. Налковской, Я. Ивашкевича, а также И. Бунина, Л. Андреева, А. Куприна, А. Толстого, составляющих большие структурированные смысловые блоки, приобретает новое звучание.

Учитывается диалог с Ф. Достоевским не только на уровне проблематики, но и фабулы. В основе романов, проанализированных в диссертации, лежит криминальный сюжет. Установлено, однако, что функциональная роль мотива убийства в произведениях Ф. Достоевского и польских писателей существенно различается, поскольку не совпадают социальные, психологические, политические и другие побудительные его причины. Поведением Родиона Раскольникова («Преступление и наказание»), Евы Побратинской («История греха»), Зенона Зембевича («Граница»), Леопольда Каницкого («Блендомерские страсти») руководят различные внешние и внутренние факторы, которые толкают героев на преступления. Так, Раскольников убивает, чтобы доказать, что он не «тварь дрожащая»; Побратинскую пугает собственная судьба и судьба ее незаконнорожденного ребенка; Зембевич хочет продвижения по карьерной лестнице; Каницкий – потому, что его сын стал бы препятствием для выгодного брака. Таким образом, персонажи, воплощающие разные варианты инвариантного преступного типа, нарушают Божью заповедь «Не убий!» по разным причинам.

В диссертации предложено новое понимание *гипертекста*, который может быть расширен произведениями не только польской или русской, но и мировой литературы в целом. Такой *гипертекст* является составной частью европейского контекста, который обогащает представление человека о человеке и его природе.

Ключевые слова: польская литература конца XIX – первой половины XX века, рецепция, влияние, присутствие, диалог, межтекстовые связи, интертекстуальность, компаративистский аспект, гипертекст.

SUMMARY

Bazylyan A. A. Dostoevsky's reception of Polish literature of the end of the 19th – the first part of the 20th century. – Manuscript.

Thesis for the Scholarly degree of Candidate of philology in speciality 10.01.05 – Comparative Literature. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, 2009.

The thesis deals with the F. Dostoevsky's receptions in Polish literature of the end of the 19th – the first part of the 20th century. Attention is focused on the writer's reception, especially on S. Zheromsky, Z. Nalkovska, and I. Ivashkevich reception.

Using «Dairies» of Polish writers and such novels as «Story of sin» (S. Zheromsky), «The Boder» (Z. Nalkovska), «Petersburg» and «Passion of Blendomezh» (I. Ivashkevich) the dialogue between F. Dostoevsky and Polish writers is studied.

In the paper the phenomenon of hypertext is analysed. This hypertext deals with the problems of *Good and Evil*, *Crime and Punishment*. It is formed with the novels of F. Dostoevsky, S. Zheromsky, Z. Nalkovska, I. Ivashkevich, I. Bunin, L. Andreev, O. Kuprin, O. Tolstoy

Key words: Polish literature of the end of the 19th – the first part of the 20th century, reception, influence, presence, dialogue, intertext contacts, intertextuality, comparativity aspect, hypertext.

Підписано до друку 20.03.2009. Формат 60×90 ¹/₁₆
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. Арк.. 0,9. Тираж 100 пр. Гарнітура Times.
Друкарня редакційно-видавничого відділу “Вежа”
Волинського національного університету імені Лесі Українки.
43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13. Зам. 187.